

SHEIKH ZAYED BOOK AWARD

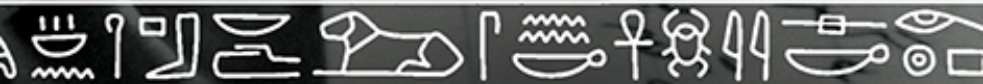
роман

Після кави

АБДУЛЬ РАШИД
МАХМУДІ

З арабської переклала Лоліта Музаннар

The publication of this translation has been made possible through the financial support of Sheikh Zayed Book Award at the Abu Dhabi Arabic Language Centre, part of the Department of Culture and Tourism — Abu Dhabi

Вихід у світ перекладу цієї книжки став можливим завдяки фінансовій підтримці Книжкової премії шейха Заїда від Центру арабської мови при Департаменті культури і туризму Абу-Дабі

جائزة الشيخ زايد للكتاب
Sheikh Zayed Book Award

عبد الرشيد سعودي

بحد القهوة

الدار المصرية اللبنانية

Абдуль Рашид Махмуді

ПІСЛЯ КАВИ

*З арабської переклала
Лоліта Музаннар*

ВИДАВНИЦТВО АНЕТТИ АНТОНЕНКО
ЛЬВІВ

УДК 821.411.21
М-36

Абдуль Рашид Махмуді

ПІСЛЯ КАВИ

Роман

З арабської переклала Лоліта Музаннар

Перекладено за виданням:

محمودي، عبد الرشيد
بعد القهوة: رواية / رواية عبد الرشيد محمودي. ط2.
- القاهرة: مكتبة الدار العربية للكتاب، 2013.
424 ص، 20 سم.
تدملك : 3 - 695 - 293 - 977 - 978
1 - القصص العربية.
أ - العنوان .
813
رقم الإيداع : 2012 / 21389

©

مكتبة الدار العربية للكتاب

16 عبد الخالق ثروت القاهرة .

تليفون : 202 23910250 +

فاكس : 202 23909618 - ص.ب 2022

E-mail: info@almastriah.com

www.almastriah.com

جميع حقوق الطبع والنشر محفوظة

الطبعة الأولى : جمادى الأولى 1434 هـ - أبريل 2013 م

الطبعة الثانية : رمضان 1434 هـ - أغسطس 2013 م

Усі ми є жертвами стереотипів чи поверхових уявлень про те, чого не знаємо.

Єгипет лишається для нас загадковою країною, а менталітет його народу — чимось незбагненим. Тож коли бажаєте пізнати таємницю єгипетської душі, роман Абдуль Рашида Махмуді «Після кави» винагородить вас сповна. Автор показує життя простих єгиптян таким, яким воно є. Ми опиняємось у звичайному селі, бачимо провінційні міста, переносимось в столицю Єгипту й можемо порівняти її навіть з європейським Віднем. Традиції, забобони, політичні погляди, світогляд, мрії, формування людського характеру, слабкості, прагнення...

У цьому романі ви знайдете все: від історії єгипетських Ромео та Джульєтти до «Одіссеї», тривалістю в майже ціле життя, відколи герой, ще маленьким хлопчиком, відкрив для себе насолоду від читання.

Усі права застережено. Жодної частини цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».

© 2013, مكتبة الدار العربية للكتاب

© Лоліта Музаннар, український переклад, 2022

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2023

ISBN 978-617-553-002-3

Після кави

Вікна Халілевої крамнички виходили на канал. Він то вештався довкола, то намагався відігнати надокучливу муху, що літала в нього перед носом, то час від часу поринав у дрімоту. Вітерець грав із подолом його *джильбаба**, ніби хотів підняти тканину вгору й гайнути в небо. Але цю ідилію порушив сторонній галас із боку вулиці — крики, сміх і собачий гавкіт. Ватага хлопчаків проходила повз канал, а поруч біг чорний собака, здіймаючи гавкіт, ніби на знак незгоди, що вони підуть купатися у водоймі без нього. Здавалося, хлопці тікали від мешканців Верхнього Єгипту, тримаючи «здобич» у руках: фініки, опунцію та очерет. Халіль здригнувся від звуку хлопчачих голосів, а коли з дальнього кінця села почувся післяобідній заклик до молитви, його сон повністю розвіявся. Чоловік відчув, ніби чиясь міцна рука стиснула його, змушує підвестися й піти до мечеті, аби встигнути на молитву, але Халіль не підвівся. Ці малі шибеники все ще шалено галасували та врешті гайнули у свої схованки, допоки не мине ця пекельна полуденна година. Після історії, яка сталася з його сестрою, Халіль зовсім не відчував собі бажання здійснити омивання чи намаз, натомість він хотів заснути й ніколи не прокидатися. Чоловік не хотів ні з ким про це говорити. Його покупцям також не було що сказати йому, хтось просто заходив до крамнички, брав усе, що необхідно, і негайно йшов геть. Уже ніхто не сідав на підлогу перед дверима крамниці, щоб пограти в карти, випити кави або чаю та покурити *мелясу*. Це все залишилося позаду, і він більше не хотів мати ні з ким справу. Але повсякчас чоловік помічав в очах людей питання про його сестру. Проте ніхто не наважувався його вимовити: «Куди ж поділася Закія?»

* Джильбаб — чоловічий одяг у арабів у вигляді довгої сорочки або довгого халату.

Він не міг нікому дивитися у вічі. Щоразу, коли хтось з його покупців заходив у крамницю, Халіль схиляв голову вниз, ніби відчував страх перед людьми, наче перебував під гнітом сорому та лиха, проте не міг нічого вдіяти. Він почувався безсилим перед тим, що скоїла його сестра Закія. У чому ж тоді користь від цієї крамнички, якщо навіть не можеш ні з ким поспілкуватися? Може, тоді взагалі краще залишатися вдома, щоб ніхто з людей не бачив твого обличчя?.. І коли Халіль нарешті встав зачинити двері крамниці, у його голові промайнула думка: «Яка ж тоді користь від сидіння вдома? Гарзд... куди ж мені піти? До кого звернутися по допомогу?» У нього не було нікого, окрім Ібрагіма Абу Заїда.

Халіль пройшов повз будинок Нафіси. Літня жінка перед своїм будинком намагалася загнати сухою пальмовою гілкою курей у курник. Раніше вона не мала звички заганяти птахів до заходу сонця, але зараз вирішила зробити це раніше.

Халіль пройшов повз, не привітавшись і відвернувши обличчя. Він ненавидів цю жінку, бо його сестра часто відвідувала її й працювала на неї задарма. Нафіса звернулася до нього зі словами: «Будь здоровий, Халілю!», але він нічого на те не відповів. А після того, як чоловік трохи відійшов, вона промовила: «У тебе на плечах важкий тягар, мій синку, нехай Аллах помилує тебе та допоможе, мій любий». Нафіса відчула, що Халіль ігнорує її. Проте вона не заслуговує на таке ставлення. Те, що сталося, те вже сталося, у цьому немає її провини. Мідхат також нещодавно пройшов повз її будинок у супроводі собаки й товаришів. Вони йшли з протилежного боку каналу, тримаючи в руках очерет. Жінка покликала його: «Підійди до мене, синку мій, поцілуй мене, мій любий». Але хлопчик зупинився та пробурмотів собі під ніс: «Мені бай-дуже до літніх людей». Вона сказала: «Підійди сюди, будь чемним». Мідхат відповів: «Чому ти ніяк не знімеш кульчик у носі?» Жінка похитала головою, вона була спантеличена тим, що цьому хлопчиську всього п'ять років, а він говорить так, ніби є породженням диявола. «Нехай Аллах помилує твоїх маму й тата, Мідхате». Потім, зітхнувши, Нафіса подумала: «Утім... а хто любить літніх людей?»

Вона була останньою представницею покоління дідусів і бабусь. І до неї вельми шанобливо ставилися в будинку Зей-

наб, дружини її брата. Коли Зейнаб померла, Нафіса переїхала жити до двоюрідної сестри Зейнаб — Фатіми, але її ображало ставлення дочок Фатіми. «Цим дівчаткам, так само як і Мідхату, не подобався кульчик у носі», — подумала жінка. «Що це стирчить у тебе з носа, бабусю? Ніхто вже цього не носить», — казали дівчата. Їм також не подобалося татуювання на її підборідді. Варто їй було вимовити хоч одне слово, як із неї починали кепкувати: «Ви постійно базикаєте!» або ж навіть гірше: «Бабуся несе якусь маячню».

Усі любили смакувати її страви, вони були готові проковтнути їх разом із язиком — усі ті старі рецепти, які Нафіса закарбувала у своїй пам'яті, — однак дівчата не виявляли великого бажання дізнатися секрети приготування. Фатіма просила Нафісу, аби та навчила її старшу доньку основам кулінарії, щоб підготувати дівчину до шлюбу. Проте Саадія не хотіла слухати поради й настанови Нафіси: «Бабусю, ти мене виводиш з рівноваги своїми вказівками про те, скільки води треба додати до рису, бо ж уміння правильно приготувати рис — це ознака вправної господині, або що томатний соус треба рівномірно протушкувати... Ти думаєш, що чоловік настільки перейматиметься цим, як ти?.. Чом би йому просто мовчки не з'їсти все те, що я йому зготую?..»

Попервах Фатіма лаяла доньок, але згодом ситуація змінилася. Урешті, жінці остогидли розмови Нафіси про її зниклого сина та невпинні й марні звертання до нього. Поступово всі слова дівчаток зійшли нанівець. Коли Нафісу починали огортати болючі спогади про зниклого сина, вона усамітнювалася та ридала в розпуці за ним, благаючи свого хлопчика повернутися додому. Фатімі набридло терпіти це й вона попросила Нафісу піти. Нещасна мати збрала свої речі й переїхала до цього будинку, що стоїть осторонь села. Його вікна виходять на сільськогосподарські угіддя. Тут уже ніхто не матиме права скаржитися на неї, і тому нещасна жінка зможе прожити решту життя в спокої. Тут знедолена мати чекатиме на повернення свого зниклого синопка.

Тридцять років минуло відтоді, як Хашема повезли до місцевої в'язниці. Поліція натрапила на нього й решту бандитів через те, що один з поплічників під час втечі з місця події

загубив там ремінь від сандаля, тож поліцейські собаки взяли слід. Пізніше вона бачила одного з бандитів, що повернувся з тюрми, — Мусу абу Мустафу. Його виводили двоє конвоїрів з поліцейського фургона, оскільки сам він не міг пересуватися. Цей чоловік повернувся після п'ятнадцяти років позбавлення волі. Утім, його родина не змогла довго радіти поверненню чоловіка додому. Минуло трохи більше тижня, як він ліг спати й більше не прокинувся. Нафіса зрозуміла, що його кінець скоро настане, побачивши, як той спускався з фургона. Вона не раз ставала свідком смерті і молодих, і старих, тож одразу збагнула глибинну суть і причину його блідого обличчя. А її син Хашем не повернувся з в'язниці додому, незважаючи на закінчення строку перебування за ґратами. Ходили чутки, що він утік з-під варти й виїхав у Палестину. Подейкували також, що одного разу бачили, як Хашем блукав полями по той бік каналу неподалік від ас-Саїди, невеличкого поселення у Верхньому Єгипті. Нещасна матір не могла ніяк зрозуміти, чому ж її син не повертався додому: «Хашеме, синочку мій, чому ти не повертаєшся додому?» — неодноразово повторювала жінка. Нафіса пам'ятала все його життя з моменту народження й навіть день, коли знайшла для нього наречену, а також те, як вона поспішала оженити сина, аби стати щасливою бабусею, адже він був її єдиною дитиною.

Нафіса докладно пам'ятала всі випадки з синового життя, ніби вони сталися вчора: дати подій, час, місця, їжу, яку вона йому готувала, навіть пам'ятала колір пір'я півня, якого зарізали з нагоди свята. Тоді одна з дочок Фатіми перервала її розповідь, промовивши: «Бабусю, навіщо ви оповідаєте все це в таких деталях? Навіщо нам знати про півня, якого зарізали для гостей, про його вагу, про чорний колір пір'я та великий гребінець?» Ніхто не хотів слухати її горя.

Навіть після усамітнення в будиночку, дні для жінки тягнулися довго, а ночі — ще довше. Кажали, що люди рідко провідували її. Сім'я почала забувати про неї. Закі перестав навідуватися до неї. Бувало раніше він приходив до Нафіси після сну та післяобідньої молитви, запитував, чи є в неї щось перехопити. Вона завше частувала всім тим, що він забажає — гарячим коржем, подрібненою сіллю, гострим перцем.

Закі — єдиний, хто все ще залишався вірним тим старим дням і чиє серце було відкритим до інших людей. Але Нафіса не знала про те, що трапилося нещодавно. Візити стали рідкістю, і навіть якщо вони й були, то короткі. Його обличчя виражало постійну стурбованість. Ніхто з членів родини не піклувався про неї та не відвідував, окрім Салами — нехай Господь продовжить його дні та врятує від небезпек. Він обробляв її землю, задовольнявся четвертою частиною врожаю, завше виконуючи найменші прохання жінки. Чоловік також допомагав продати її частку врожаю, купував їй усе необхідне на ринку в понеділок або в середу. «Який він шляхетний, енергійний, справжній сміливець з добрим серцем, але ж яке нещастя спіткало його?» — промайнуло в Нафісиній голові. У неї залишилася тільки єдина помічниця — Закія, дівчина з Нижнього Єгипту. Вона допомагала Нафісі впоратися з хатніми справами — із замішуванням тіста, випіканням хліба та пранням. Дівчина робила це суто з власної волі та, керуючись настановами від милосердного Аллаха, не брала жодної копійки за свою роботу, хоча люди з Нижнього Єгипту вирізняються своєю скупістю. Тоді Аллах наслав лихо, на неї та Саламу. Нафіса почала хвилюватися, що Салама й Закія втраплять у біду — так само, як це сталося із Хашемом, — він теж був добрим, лагідним, і з благородними намірами. Через це лихо не оминуло його, — нехай Господь помилує Хашема! Те саме спіткало й Аміна, наймолодшого й найгарнішого із синів Зейнаб. Він був відомим «молодим красенем, місцевим серцеїдом», якого жадала ледь не кожна сусідська дівчина. Перш ніж хлопця заманили якісь головорізи, він пристрастився до важких наркотиків і врешті помер на одному із цих зібрань. Протягом багатьох років Нафіса помічала, що нещастя трапляються лише з добрими людьми. Приміром, її син Хашем нікого не вбивав, і ніхто з цієї банди не мав жодного наміру вбивати людину.

Це була купка молодих людей, що збилися зі шляху, і диявол грався ними на свій розсуд. Нехай Аллах покарає його. Ватажок банди відправляв пристойних юнаків до пекла, а сам у той час дрімав удома, щоб уникнути наслідків так само легко, як витягти волосся з грудки тіста. Вони хотіли вкрати

срібло в будинку однієї вдови в селі Назлет Ельван, але жінка вчасно прокинулася й наштовхнулася на одного з грабіжників, який шпирнув її ножом. Це був випадковий удар. З волі Аллаха, Хашем не нападав ні на кого. Він ні з ким не сварився й навіть до хати не заходив. Хлопець стояв на варті біля дороги, аби свиснути, якщо побачить, що хтось наближається. «Чому ти втрапив у це все, ти ж з гідної родини? — простогнала Нафіса. — Тобі було потрібне золото чи срібло? Чому ти це вчинив, коли ти завжди ділишся всім, що маєш? Чому ти, синку, не повертаєшся додому? Господи, моє серце втомилося чекати! Кажуть, ти приходиш на той бік каналу вночі. Так перепливай, мій любий. Скажи, що ідеш до мами, аби висушити її сльози. Господи, ніщо, крім каналу, не може нас розлучити. Ти можеш перейти водойму пішки... Для цього, мій любий, потрібно лише зробити кілька маленьких кроків». Коли квочка введе в курник останнє курча, вона зачинить двері на клямку й замкне на ключ.

* * *

Хадж Закі з'явився першим із вірян, що прибували до мечеті, почувши післяобідній заклик до молитви. Він обійшов будівлю, щоб оглянути її стан, і дійшов до задніх дверей, невдоволено стиснувши долоні. Його брат усе ще витягав воду з колодязя біля мечеті, щоб наповнити купальню, а також місце для омивання та вигрібні ями. Він підняв заклик до молитви, у звичний час, дзвінким голосом, що полинув через канал аж до села Саїди. Це був чарівний звук, який упокорював серця людей. Але останнім часом Закі відчував стискання в грудях. Будівля була в жалюгідному стані: стіна біля колодязя мала великі тріщини, а це загрожувало неминучим обвалом. Він благав мусульман урятувати їхню мечеть до того, як вона впаде, але жоден із мешканців Кассима чи Нижнього Єгипту не запропонував допомогу. Ніхто не витягнув зі свого гаманця ані копійки, щоб допомогти відремонтувати будинок Аллаха. Вони звикли, що чоловік завжди сам ніс цей тягар, але він більше не міг. Мечеть була стара, збудована в давні часи, і її утриманням протягом усього життя займався батько Закі. Щодо інших, то їхні серця зачерствіли, а віра

ослабла. Він зітхнув. Родини з сусідніх сіл раніше часто приходили на п'ятничну молитву, але тепер це стало рідкістю. Чоловік болісно згадував, як після молитви запрошував усіх на обід до пансіонату, який вони називали «сірою»*, взимку подавав їм сочевицю, а влітку — рис із ланне**. Це було в старі добрі часи. Цибуля, яку поділиш із ближнім, — це, як кажуть, баранець, а від тої любові не залишилося вже ані баранця, ані цибулі.

Він зупинився, щоб прогнати хлопців, які зібралися біля задніх дверей. Дехто з них був голий, як на світ народився, у руках очерет. Зграйка почала розходитися, але двоє затрималися: Мідхат і його чорний пес.

Мідхат став на своєму постійному місці біля дверей і дивився в дальній кут мечеті, де розташовувалася прямокутна дерев'яна коробка на чотирьох ніжках. Хлопці називали її «труною». Він завжди бачив домовину на тому самому місці, поки її не прибрали селяни та не потягнули в таке далеке місце, звідки не було вороття. Це сталося, коли вони відвезли його матір і забрали бабусю, накриту білим простирадлом, що пурхало на вітерці. Можливо, він ніколи б не збагнув суть цих речей, якби не замислився над таким питанням: чому ні його мати, ані бабуся не повернулися з того далекого місця? «Де моя мама?» — запитав він Наїсу, свою годувальницю. «Вона пішла на ринок, щоб узяти тобі халву та пару буханців смачного бадарського хліба», — відповіла вона. — «А де моя бабуся?» — запитав хлопчик. — «Вона поїхала відвідати своїх родичів у Хассіні», — відповіла жінка. Ох, як він чекав, коли мама повернеться з халвою та смачним хлібом. І як чекав, коли бабуся повернеться від родичів. Але потім Мідхат зрозумів, що Наїса збрехала й що ніхто з тих, кого вивезли в цій «коробці», уже більше ніколи не повернеться. Це було те далеке місце, яке вони називали «смертю».

Один із друзів потягнув хлопчика за руку, а інший вгатив очеретиною в плече, але він не ворухнувся. Друзі схвильо-

* Сіра — релігійно-громадська будівля, призначена для прийому гостей.

** Ланне — традиційний крем-сир кухні країн Близького Сходу, виготовлений з йогурту.

вано розмахували своїми очеретяними списами, бо йшли воювати з бджолами, гнізда яких були в соломі та дровах, що зберігалися на дахах будинків. Їх не стримувало те, що комахи запекло захищали свої домівки й були здатні завдати нападаникам, особливо голим, серйозні травми. Дитина не зрушила з місця, поки хадж Закі не поклав руку йому на плече.

— Мідхате, хіба пристойно ходити таким голим?

— Ми залишили свій одяг біля каналу, — відповів хлопчик. — Ми втекли, коли на нас напали собаки.

— Добре, але поквапся, будь ласка, — сказав Закі. — Бувай!

Два шейхи, Хамед і Саїд, підійшли, але потім, побачивши хаджа Закі, полишили молитву. Це було не тому, що він був більш освіченим, ніж вони, оскільки він не навчався в ісламському університеті аль-Азгар*. І не тому, що він старший за віком, адже насправді чоловік був молодшим за них обох. Це тому, що вони впізнали його за поставою. Якби його не було, вони б зрештою змагалися, хто стане керувати молитвами, і дехто з вірян міг би стати на бік того чи іншого кандидата, адже кожен із них мав своїх прихильників. Перший, шейх Саїд, бозна-скільки років навчався в шанованому університеті аль-Азгар, так і не отримавши диплом про закінчення. Щодо другого шейха, Хамеда, то він провчився лише п'ять років у релігійному інституті ез-Заказіка. Таким чином, шейх Саїд вважав разом зі своїми прихильниками, що це його право керувати молитвами, оскільки він був більш освіченим. Але шейх Хамед вірив, як і його прихильники, що молитися за спиною шейха Саїда було важким випробуванням, адже він постійно заїкався та затинався й час від часу видавав звук, який нагадував щось середнє між ковтком і плямканням, та, зрештою, повторював певну фразу чи слово знову і знову, аж допоки звучання не вирівнювалося. До того ж, ці невдачі, які, здавалося б, переслідували шейха Саїда, підбурювали хлопців у задніх рядах насміхатися, а то й ще гірше — зчиняти штовханину. Шейх Хамед, навпаки, вирізнявся своєю дотепністю й красномовством. Найважливіше те, що він завер-

* Аль-Азгар — університет, вища мусульманська богословська школа в Каїрі, центр підготовки духовенства для Єгипту та ін. країн Сходу.

шував молитву до того, як терпіння молільників повністю вичерпається, знаючи, що деякі з них хочуть лише формально виконати релігійний обов'язок. Тож він не залишав місця для проникнення диявола в ряди вірян, щоб повернути їх до стану покори. Якщо хадж Закі був присутній на молитві, це означало кінець суперечки; усі були в мирі, заспокоювались, і молитва завершувалася належним чином. Навіть Шабана, що його знущань ніхто не міг уникнути, заявив під час одного зібрань на громадському суді села, що «Саад-паша і Наххас-паша можуть бути обраними лідерами нації, але мій двоюрідний брат Закі є вождем жителів Кассима, без виборів чи спеціальної вказівки». Проте це «невиборне» лідерство більше не подобалося Закі, оскільки воно стало занадто важким тягарем, що якимось чином нав'язано було чоловікові тільки волею Аллаха. Він просто виконував свій обов'язок, як і його батько за життя. Тоді Закі щедро приймав гостей та іноді виступав від імені батька під час вирішення суперечок. Тепер чоловік просто не міг продовжувати це робити; зрештою, Аллах не обтяжує людину понад її сили.

Він закликав присутніх вирівняти ряди, керуючи молитвою зібрання, щоб «Аллах змилосердився над усіма вами», і всі встали позаду нього. Усе ж у них залишилася хоч крихта якоїсь поваги. Ніхто не скаржився, суперечок не було, а хлопці не штовхали одне одного в задніх рядах і не глузували, що молитва затягнулася. Усі були смиренними в руках Аллаха. Біда тепер полягала в тому, що він сам намагався залишатися скромним і зосередженим. Розум блукав, коли чоловік починав читати аят із Корану, важкими зусиллями намагаючись згадати наступний аят. Між аятами була перерва, оповита тишею, проміжок, занурений у темряву.

Між першим і наступним аятом підіймався страх. А останнім часом — з моменту сварки з братом — ці паузи лише зростали. Якби так продовжувалося й надалі, то люди б, напевно, розійшлися. Та ще й був Шабана на зборах; якби люди дізналися про його стан, чоловіка б висміяли. Страх жив глибоко в його душі, і він підіймався під час молитви, підіймався, як тільки Закі клав голову на подушку, а чи коли дивився на свого брата. Постала фраза, яка відчайдушно

хотіла вилетіти з глибини душі на кшталт крику, але вона застрягала в його горлі. І також слова, які він хотів промовити до Того, від Кого нічого не приховаєш, але німота долала його.

* * *

Село Кассим, де жили нащадки першого поселенця Кассима, було дивною місциною, зусібч оповитою таємницями. Більшість селян вважали, що в криниці при мечеті мешкають джини*, а басейн храму охороняє чорний рогатий змії.

Шейх Саїд стверджував, що «ворог» тицяв йому рукою в правий бік, намагаючись звести нанівець молитви, щоразу, коли той виконував добровільний пізній тахаджуд**. За полями, на південь від мечеті, був ставок, над поверхнею якого простягнулися водорощі. Проходячи повз нього, люди намагалися триматися на відстані, бо казали, що він глибокий, бездонний і що в ньому живуть різні види упирів. Лихо спіткає того, хто втратить опору й шувбовсне у воду!

Головна дорога розділяла село навпіл і впиралася в сільський путівець на межі з каналом. Власне, то були північні кордони села. Далі — протилежний берег каналу, де й розташовувалася Саїда. Між саїдянами*** та жителями села були дружні взаємини, часом вони відвідували одне одного. Сільські діти також переходили на інший бік пішки, коли було мілко, адже ширина каналу сягала не більше чотирьох метрів, або перепливали на човні, коли починалася повінь.

Дітлахи лазили на пальми Саїди та крали плоди в сезон фініків. Вони знаходили та рубали очерет, що плавав на поверхні води — ці тростини служили списами, щоб жбурляти їх у бджіл; або ж робили очеретяні ручки, аби можна було їх використовувати в школі Корану.

Перехід на протилежний берег сповнював хлопчачі серця страхом, але для них це була найкраща пригода, про яку можна тільки мріяти!

На західному боці села стояло водяне колесо, затінене старим явором, гілки якого нависли над стежкою. Місце-

* Джини — міфологічні істоти, що живуть у пустелях, горах і лісах.

** Тахаджуд — додатковий нічний намаз, що здійснюється після сну.

*** Жителі Саїди — місцеві з Верхнього Єгипту.

вість коло криниці була заселена людьми й могла оповісти про безліч жахів. Подейкували, що чоловік на ім'я Абдулхаді, якимось уночі поливаючи свою ділянку, був зачарований однією з жінок підземного світу. Вона явилася йому з колодязя й примусила заручитися з нею, запропонувавши чоловікові жити в цілковитому блаженстві серед її родини. Але він відмовився, бо був вірний своїй дружині, матері його дітей. А також казали, що він дуже пручався, але перемогти її не зміг. Їй вдалося подолати опір, і коли вона обійняла чоловіка, то притисла свої груди до його грудей так, що два цвяхи, які стирчали з її грудей, пронизали його серце. Коли це було? І до якого минулого покоління належав Абдулхаді? І де була його покинута дружина? І що потім сталося з його залишеною напризволяще родиною? На ці питання ніхто не давав відповіді. У селі нікому не спадало на думку — окрім Шабани на зборах громади — запитати про це.

Була ще одна історія про молодого чоловіка на ім'я Абдельсалам, якого спокусила жінка-джин і він зник разом із нею в її підземному світі, де вони живуть і досі. Ким були його мати й батько? У яку епоху він жив? На ці питання не було відповіді й ніхто, крім Шабани, не думав порушувати їх, висміювати синів Кассима й підкреслювати їхню дурість.

Якщо копито буйвола зісковзне поблизу водяного колеса і тварина впаде в колодязь, це буде сприйматися як зловісний знак і передвістя великого лиха. Жінки кричали й голосили, а чоловіки прибігали з околиць села до безпорадного буйвола, аби спробувати його витягнути. Якщо не вдавалося врятувати, вони брали ніж і вбивали його на місці, перш ніж той спускав дух.

А вночі перехожим являвся дух у вигляді віслюка, чия спина підіймалася вище й вище, аж поки не дотягувалася до верховіття явора, а потім сягала небес. Якби комусь, хто наближався вночі сільським путівцем із заходу, судилося натрапити на нього, то, швидше за все, він помітив би його біля водяного колеса та явора. І, напевно, це був би той диявольський віслюк. Потойбічна активність не була обмежена заходом, східний бік путівця теж мав свої особливі

історії. Там духи являлися не лише вночі. «Мати гуль*» або «Заклик» можуть явитися серед білого дня, особливо під час денного відпочинку. Коли всі сплять, а тварини мляві, — буйвол, наприклад, був би безсилий протистояти мухам, що кусали його за хвіст, — і довкола ані душі. А селяни, що вертаються в середу з центрального ринку під час відьомської години напівсонними верхи на своїх віслюках, нарікали, що їх раптом будив заклик муедзина**. Тоді горе тим, хто відгукнувся, адже він був непереборної сили.

Світ загалом розділився на дві частини: сільську місцевість і бандар***. Бандар був осередком цивілізації та розкішного життя. Найближче місто не вважається бандаром, не вважається столицею провінції чи провінційним містом взагалі. Центральні області лише частково були розвинені. Каїр вважався бандаром і, особливо, Александрія, адже багато хто з мешканців цього міста були іноземцями.

У чому ж полягала таємниця захоплення духами віслюків? Питання якимось поставили Шабані. «На віслюках просто їздити верхи. Якщо хтось слухається диявола й служить йому, тоді він приречений на вірну смерть. Те саме з жінками. Жінка спокушає вас, до того часу, поки ви не опинитесь у її владі й не потрапите в пекельний вогонь. Ха-ха-ха!»

Він засміявся разом зі своїми слухачами. Але здавалося, він лукавив. Можливо, чоловік узагалі натякав на те, що трапилося із Саламою та Закарією?

* * *

Шейх Хамед вийшов з мечеті, простягнувши руку сину, щоб той підхопив його. Він був із шейхом Саїдом, який, як і завжди, ішов хитаючись та прислухаючись довкола, аби не пропустити звернення когось із вірян. Шейх Саїд дуже здивувався, коли шейх Хамед запросив його до себе додому випити чаю. Як це сталося? Хамед не обтяжував себе щедрістю. То

* Гуль — істота з арабських міфів і казок, перевертень, що живе в пустелі, печерах і на кладовищах.

** Муедзін — у мусульман: служитель при мечеті, який з мінарету в певний час закликає віруючих до молитви, читаючи азан.

*** Бандар — головне місто в провінції.

що ж він хотів? Милосердний Аллах, урятуй нас від наших побоювань. Саїд намагався ухилитися від запрошення, але йому не вдалося перемогти наполегливість Хамеда.

— Ну ж бо, чоловіче, не соромся. Як можна відмовитися від запрошення брата?

Милостивий Аллах, нехай це буде добра новина. Він неохоче сів, а згодом збагнув причину. Здивування зникло, коли Хамед передчасно, ще до чаювання, запитав:

— Шейху Саїде, клянуся, що вся ця історія з Саламою бен-тежить мене. Чи є якісь новини? Він уже з'явився?

Шейх Саїд нахилив голову, витяг із тюрбана* велику тонку голку та почав штопати сандалі. Він ніколи не виходив з дому без знаряддя. Під пахвою в нього лежала книжка з юриспруденції шейха аль-Бажурі, а в тюрбані були заховані голки — велика, щоб лагодити сандалі, і менша для джильбаба й інших речей. Він мав безліч ремонтів! Отже, усе прояснилось: шейх Хамед хотів заманити його для розмови про свого сина, але він не хотів говорити про те зло. Спочатку Саїд зробив вигляд, що не чує питання, але згодом, зробивши декілька рухів голкою, зрозумів як перевести тему розмови.

— Отож ми тут, з Рамаданом біля наших дверей, — сказав він. — Що ви будете робити?

— Так, зараз ви колупаєте рану, — відповів Хамед. — Що я буду робити в Рамадан? Лише одному Аллаху відомо.

Він сумно похитав головою.

— Нехай Аллах благословить старі добрі часи. Вони закінчилися, шейху Саїде. У старі часи, як ви знаєте, хадж Закі — дай Боже йому всього — запрошував мене відсвяткувати праведний місяць з ним у сірі. На заході сонця, під звуки магрибського заклику до молитви, їжу подавали, порушуючи піст, удосталь: птиця, баранина, фаршировані овочі й фатта**. Достаток у всьому, великий достаток. А на передсвітанкову трапезу готували ще один бенкет, підготовчий до посту. Так. То були дні...

* Тюрбан — чоловічий, інколи жіночий, головний убір у вигляді тканини, обмотаної навколо тюбетейки, фески чи іншої шапочки.

** Фатта — страва, приготована з хліба, замоченого в супі з рисом.

— І між постом і передсвітанковою трапезою оповідати-муть історії, казки та читатимуть поезію, — мовив Саїд.

— Саме так, — відповів Хамед. — Оповідання, казки та вірші. Я читав кілька сторінок Корану між магрибською молитвою і ранковою трапезою. І між одним читанням й іншим, ми розповідали історії та читали вірші. Але, як бачиш, Закі — нехай йому Аллах допоможе й підтримає — більше не може все це влаштувати, відколи його брат забрав свою частку землі й розійшовся з ним. Але що я можу зробити? Батьки дітей, яких я навчаю в школі Корану, дають мені лише кілограм пшениці чи кукурудзи. Це як виривати зуби. Вони хочуть, щоб діти навчалися безкоштовно. Клянуся Аллахом, чи бачили ви коли-небудь щось гірше, ніж це?

Саїд насолоджувався грою та продовжував роботу.

— До речі, одного разу я чув, як ви розповідали про жінку, яка вийшла заміж за халіфа Муавію ібн Абу Суф'яна. А нагадайте мені ще раз, цю історію?

Хамеду було приємно, що друг попросив його переказати одну з історій, які були милі його серцю і які він розповідав незліченну кількість разів на рамаданських зборах, тож він відкашлявся й почав розповідь.

— Ви маєте на увазі Мейсун бінт Бахдал? — перепитав він. — Яка жінка, шейху Саїде! Вона була красуня, і халіф Муавія — нехай Аллах буде ним задоволений — одружився з нею й поселив її в палаці, де вона мала все необхідне й навіть більше, але вона сумувала за своїм життям в пустелі. Чи можете ви повірити, як діяла та шановна жінка... Одного разу халіф увійшов до неї й заспівав:

*Хиткий намет, де протяг гуляє,
дорожчий мені за високий палац.
І бути щасливим у грубій абая*
все ж краще за шовковий ланц.
А з печі своєї хліб зачерствілий
смакує встократ за випічку білу.*

* Абая — довга традиційна арабська жіноча сукня з рукавами, що призначена для носіння в громадських місцях. Зазвичай буває чорного кольору.

*І посвисти вітру на стежці гірській
полонять мій слух, а не музики стрій.
Та й пес, що гарчить на чужинця вночі,
дорожчий мені, аніж лагідний кіт.
І, звісно, від серця свого я залишу ключі
Лиш родичу бідному, що від голоду зблід.
Тож розкіш уся може йти в небуття,
бо я оберу бедуїнське життя.
Спокуси багатством байдужі мені,
жадаю лишитись на рідній землі.*

Потім він тричі оголосив, що вона вільна, для підтвердження, і відправив її назад до родини. Чесно кажучи, чи бачили ви коли-небудь щось дивовижніше та чудніше, ніж поведінка ватажка вірян Муавії, супутника пророка Аллаха?

— Нехай вас Аллах благословить! — сказав Саїд. — Якщо у вас є мораль, ви повинні зважати на неї. Скажіть, як можна продекламувати цей вірш, що радить стриманість і поміркованість, і водночас оплакувати життя птиці та зірваних овочів? Хіба не було б краще для вас, Хамеде, задовольнитися будь-якими благословеннями, що дав Аллах, якими б скромними вони не були?

Хамед зблід. Йому знадобилося кілька хвилин, щоб оговтатися від удару.

— Слава Аллаху за все, але того мізеру, що залишився, недостатньо, щоб вижити. Ви не усвідомлюєте. Клянусь усемогутнім Аллахом, шейху Саїде, навіть миші вдома голодні. Навіть миші не можуть знайти їжу. Отже, що вони роблять? Люди — це єдине, що їм залишається. Минулої ночі, коли я спав, одна з них — нехай Аллах порушить її плани — збиралася вкусити мене за ногу. Я прокинувся й побачив, цю потвору. Я не маю жаги до брехні, байок і віршів. Рамадан є в моєму житті, і не залишиться нічого, крім посту вдень і вночі. Але що ми можемо сказати? Скаржитися іншим на долю, окрім Бога, принизливо, і не варто...

Хамед раптово зупинився, коли збагнув, що розмова зайшла в глухий кут і що він не досяг своєї мети.

— До речі, які останні новини? — запитав він. — Салама ще не з'явився?

— Якщо ви запитуєте мене з'явився чи не з'явився, я скажу вам, що з'явився, — відповів шейх Саїд. — Я стояв минулої ночі біля мечеті, коли побачив світло з боку села Салех. Світло смолоскипа спрямоване до нас. І я знав, що «ворог» чатує на нас. Ібрагім Абу Заїд, це породження диявола, націлив на нас свій смолоскип, і над нами нависла небезпека. Я шукав притулку в Аллаха від проклятого диявола й подався до мечеті. Поки я був зосереджений на молитві, диявол простягнув руку й тицьнув мене в правий бік.

— Але диявол ховається у вбиральнях і не підходить до молитовної зони, — зауважив Хамед. — То які новини про Саламу?

— То правда, але в нього довгі руки, і він простягнув руку з вигрібною ями, аби завдати мені болю. Хіба ви не бачите, що Ібрагім Абу Заїд, це живе породження диявола, хоча й живе далеко від нас, однаково зачіпає нас своїм смолоскипом?

Шейх Саїд почав нападати:

— Мені подобається історія дівчини-бедуїнки, тому що вона закликає до помірності, на відміну від безсоромних історій та віршів, які ви, Хамеде, розповідаєте.

Це шокувало шейха Хамеда.

— Я? Це наклеп, — сказав він докірливо. — Я розповідаю сороміцькі історії та вірші?

— Я гадаю, що ви говорите про поетів-газалів та їхню поезію набагато більше, ніж це необхідно. А це може неабияк нашкодити молоді.

— Правда, але я розповідаю історії про цнотливе кохання.

— Молоді люди не знають різниці між тим, що є цнотливим і нецнотливим. У молоді запальна вдача. Розкажіть їм історії про коханців і любовну поезію — і їхнє ество охопить запал. Як ви думаєте, що стане з дівчатами, якщо подібні слова дійдуть до них? Ви відчиняєте двері для диявола.

— Це несправедливо!

— Я не маю упереджень щодо вас. А що сталося з моїм сином Саламою та дівчиною з Нижнього Єгипту? Чи не кохання дозволило дияволу торкнутися їхніх сердець? Історія починається зі цнотливого кохання, потім, як відомо, завершується в кукурудзяному полі і... Ой-ой...

Тут він зазнав невдачі, розповідаючи про Саламу. Хамед вирішив проігнорувати висунуті йому звинувачення і, скориставшись нагодою, що ненароком випала, продовжив розкручувати тему.

— Нехай вам Аллах допоможе. Хлопець іще не з'явився?

На це запитання так і не було відповіді, але коли співрозмовник дійшов у своїй розповіді до кукурудзяного поля, — його вразило сильне хвилювання й чоловік почав озиратися довкола.

— Я чую кроки звідти, — він показав праворуч, угледівши, що піднявся пил.

— Що ж, «ворог» прийшов. Ось він, ховається під пилюкою, ковзає, як змії. Хіба вчорашнього цькування йому замало? — Саїд плюнув на огидного диявола, поспіхом узув сандалі й подався геть. Він тікав та не слухав нарікань Хамеда.

— Зачекай, чоловіче. Будь терплячим! Аллах з терплячими! Диявол уже чатує!

Хамед завжди намагався перевершити його, але яка це безглузда ідея! Він провів кілька років в Ісламському інституті, тоді як Саїд навчався тринадцять років в аль-Азгарі. Тринадцять чи чотирнадцять років? Він не здобув вищу освіту, але був авторитетом у галузі юриспруденції для селян і мешканців сусідніх сіл, і завжди звертався до авторитетних книжок. Що ж міг їм запропонувати шейх Хамед? Він нічого не знав про юриспруденцію. Він не покликався на жоден із текстів імамів і говорив те, чого не розумів. Усе, що він міг запропонувати, це допомагати учням заучувати напам'ять Коран у своїй школі (хоча він і його дружина змушували учнів виконувати домашні справи, збирати дрова, підмітати та пасти козу). Він досконало читав Коран, розповідав історії та декламував вірші, які відволікали людей від релігійних справ. Через нього хлопці та молодь впадали в спокусу й ставали жертвою диявола. На сільській дорозі він вистежував дівчат, які прямували до води. Деякі з них ішли дорогою із закованими догори манжетами. Він м'яко радив їм, щоб молодь не відкривала передпліччя, що це спокушає, але ніхто не слухався цих порад. І він кричав на дівчат, що йшли по воду, аби вони уникали цього, ходячи з відрами на головах.

Проте у відповідь не було нічого, крім сміху та глузування. Що станеться з селом, старійшини якого заплющували очі на цю жахливу поведінку? А найгіршим з усіх молодиків у селі був його рідний син Салама. Він не брав до уваги поняття щодо цнотливого одягу. Іноді батько бачив Саламу біля каналу, на якому працював гвинтовий насос, одягненого у свою жилетку й мішкуваті штани, які відкривали його ноги від колін донизу. Він підіймався на пальму без довгого джильбаба, і штани були єдиним одягом, що прикривали його інтимні місця. Якби хтось підвів погляд і побачив це, стався б великий гріх. Хамед був у паніці з того часу, коли кілька днів поспіль уранці бачив, як його син поливає рослини. Салама стояв з голими грудьми, утопивши ноги в багнюку. Саме в той час повз проходили дівчата, щоб наповнити свої відра водою з каналу. Що б трапилося, якби вони піддалися спокусі? Хлопчик ніколи не слухав його порад. Мати розпестила його, і юнак знав, що вона завжди стане на його бік і захистить від будь-яких покарань батька. Потім здійнявся скандал, звістка про який розлетілася всюди. Жителі села радилися з шейхом Саїдом з релігійних питань, але майже не прислухалися до його порад. Дехто висміював його, якщо чоловік не міг згадати відповідь на запитання, і тоді йому доводилося заглядати в писання. Вони завжди поспішали вирішити свої проблеми, прагнучи отримати лаконічну відповідь, замість того, щоб слухати весь текст, коментарі та тлумачення на полях, згідно з фундаментальними вченнями, які шейх вивчав в аль-Азгарі. І вони не повірили, коли чоловік намагався попередити про «ворога». «Хто ворог, шейху Саїде?» — лукаво питали селяни та робили вигляд, що не знають, хто був ворогом, або ж що диявол являвся перед ними у двох подобах, оскільки він мешкав у колодязі мечеті та в купальні. Хоч у нього були довгі руки, він не міг увійти на подвір'я, де читалися молитви й де була кафедра. В іншій подобі він являвся Ібрагімом Абу Заїдом із села Салех, який освітлював село своїм смолоскипом, щоб побачити все, що відбувається, і наслати зло на обрану жертву. Мабуть, він і доклав рук до того, що сталося з Саламою. Шейх також розповів їм про те, що відчував, коли вночі виходив з мечеті, бачив смолоскипи, направлені на

них, але вони тільки посміялися. Яка ж буде доля цього села, коли люди не звертають увагу на небезпеку, що на них чатує?

* * *

Закі йшов по головній дорозі, що тягнулася від мечеті до сільського путівця. Щодня він мав звичку робити гак ліворуч. Чоловік проходив повз водяне колесо, а потім біля мосту, що вів до села ас-Саїда на протилежному березі, він повертав назад, повз крамничку Халіля, поки не доходив до іншого мосту, що веде до маєтку мера. Під час цієї прогулянки він уважно оглядав село й спостерігав за тим, що відбувалося. Але сьогодні Закі не відчував бажання розглядати чи спостерігати за чимось. Наче повід вислизнув з його рук. Він помітив, що магазин Халіля зачинений, а його тітка Нафіса замкнула двері. Біля каналу нікого не було. Він довго стояв під явором, що отінював водяне колесо й зітхав. Йому було шістнадцять років, коли мати сказала:

— Боже мій, Закі, ви всі дорослі. Ти тепер чоловік. Чому ти не хочеш зробити свою маму щасливою?

— Я не готовий до шлюбу, мамо, ще рано.

— Який шлюб, хлопче? Я щось казала про шлюб? Я про гостей.

— Які гості, мамо?

— Чи не хочеш ти трохи виправитися й запросити до нас додому одного чи двох гостей?

— Ми благословенні з моїм батьком на це, мамо.

— Який це має стосунок до твого старого батька? Де твої гості?

— Ви просите мене забрати гостей з сільського путівця?

— А чом би й ні? Якщо хтось привітається, проси його й присягни своїм життям, що він повинен завітати до нас, а потім приведи його додому або до сїри. Скажи йому, ласкаво просимо до нас у гості. Візьми його віслюка, припни та нагодуй тварину. Тоді підійди до своєї мами і скажи їй: «Уставай, мамо, і пригости гостя». Навіть якщо це станеться о десятій годині ночі. Це був би щасливий день. Якби це трапилося, ти б мене так потішив, Закі, і я б знала, що ти тепер справжній чоловік.

Це був його перший урок щедрої гостинності, і він кілька разів випробовував свою матір, перевіряючи, чи дотримає вона свого слова. Вона його ніколи не розчаровувала. Він пішов назад до села, пройшов три будинки й дістався до сіри. Закі все ще проклинав той день, коли деякі темні люди побудували свої будинки навпроти неї, закривши її від людських очей. Коли він був молодшим, люди часто бачили, як він вітав перехожих на сільському путівці. Раніше приміщення сіри було відчинене вдень і вночі, приймаючи відвідувачів і мандрівників, що заблукали вночі зі втомленими кіньми. Як далеко ми відійшли від старих добрих часів... Не залишилося нікого, хто б знав, коли була побудована сіра й чому їй дали таку назву, але вона була там із дитинства, і була там усе життя його батька та його тітки Зейнаб і її чоловіка хаджа Мансура. Кажуть, що сіра побудована в епоху Кассима, коли він із родиною оселився в цій місцевості й заснував село. Це означало, що будівля була така ж стара, як і село Кассим, і що Кассим поселився з родиною в цьому місці лише за умови, що буде місце для прийому відвідувачів. Сіра й мечеть були двома визначними пам'ятками села, такою собі окрасою місцевості. Жителі сусідніх сіл приходили, щоб здійснити п'ятничну молитву та відсвяткувати визначні події в мечеті. Потім вони селилися в приміщенні сіри. А благословенна п'ятниця не була б повною без спільної молитви та обіду. Без сумніву, приміщення сіри було найважливішим в усій окрузі — центром для гостей, незнайомців і поетів, світських і релігійних людей. Це був і гостьовий будинок, і зала для заходів. Потім, із плином часу, сіра почала руйнуватися, так само, як почала тріскатися стіна мечеті. Подивіться, до чого дійшло. Кому він міг поскаржитися на свої страждання? Глибоко всередині в нього поселилися слова, які він хотів вилити Богові, проте вони застрягли в горлі. Господи, допоможи нам позбутися ненависті та гніву. Потім він увійшов у сіру.

* * *

Халіль прямував через поля до села Салех, до «синів Салеха». Він не пішов сільським путівцем уздовж каналу, адже ця дорога ніколи не була безлюдною, навіть уночі, і

чоловік не хотів, щоб його хтось бачив. Попереду простягалася рівне, оповите зірками небо, але його очі були зосереджені лише на одній меті: будинку Ібрагіма Абу Заїда на далекому краю села. Ібрагім був чужинцем, що прибув сюди ще до народження Халіля. Він ніколи нікого не відвідував, якщо не мав якоїсь конкретної мети. Жителі села нічого не знали ні про його родину, ні звідки він узявся. Але з часом дізналися, що він торгує наркотиками й очолює банду. Ще з дитинства Халіль чув, що Ібрагім Абу Заїд був тим, хто організував інцидент із Назлет Ельван. Люди казали, що саме він зібрав членів банди й призначив кожному певну роль в операції, водночас сам залишився осторонь подій. Коли поліція штурмом увірвалася в його будинок і розпочалося розслідування, на основі незаперечних доказів було зрозуміло, що власник будинку в ніч події не виходив з дому. У той день, як Халіль уперше відкрив свою крамницю, батько рішуче попередив, щоб він ніколи не ходив до Ібрагіма й не мав із ним справ, якщо на це не було законної причини. «Гашиш та інша нечистота, яку вони нюхають, заборонені». Але ось зараз, незважаючи на попередження батька, власними ногами він йшов до Ібрагіма, щоб попросити про допомогу. До кого ще можна звернутись? Де ще можна шукати допомоги щодо того, що скоїв Салама? Він заплямував честь сестри Халіля й знищив її. Учинки Салами, мабуть, були засновані на тому, що він був одним із жителів Кассима. Сини Кассима вважали, що вони вершки суспільства й що Аллах створив їх з іншого порошу, ніж жителів Нижнього Єгипту. Сам Салама був бідним і знедоленим — у нього не було ні землі, ні корів, ні овець — він заробляв на життя сільськогосподарською працею. Але однаково ходив по селу, задираючи носа, бо був одним із жителів Кассима. Як він міг напасти на сестру Халіля? Чому вона не чинила йому опір? Чому вона не покликала на допомогу? Якби вона це зробила, було б доведено, що він хотів її зґвалтувати. Але все, що трапилося, проходило без жодного галасу. Ніхто б про це не дізнався, але цю новину рознесли по селу. Чи може бути, що його молодша сестра — сором'язлива й недосвідчена дівчина — навела це на себе? Салама — той бідний і знедолений хлопець — мабуть, побачив, що вона була

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.